

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵՄԱՏԻԿ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Արմեն Շավարշի Սարգսյան*

Հոդվածում անդրադարձել ենք հայ երեխաների բանավոր խոսքում կիրառված միայն զավեշտալի՝ զվարճալիության դրսևորումներին: Հաշվի առնելով նեղ շրջանակներում դրանց փոխանցման և կենցաղավարման հանգամանքը, ինչպես նաև նմուշների որոշ մասի տարբերակների առկայությունը՝ այդպիսի ստեղծագործությունները, իբրև ժողովրդական բանահյուսության ինքնատիպ տեսակ, անվանել ենք մանկական զվարճախոսություն:

Մանկական զվարճախոսություններում արտացոլված են երեխայի յուրօրինակ մտածելակերպը, բնության և մարդկային փոխհարաբերությունների վերաբերյալ մտեցումներն ու արված «վերլուծությունները», գիտատեխնիկական նվաճումների հանդեպ ունեցած վերաբերմունքը, և այդ ամենը՝ շրջապատում զավեշտ առաջացնող մանկան անկեղծ, պարզ ու շիտակ խոսքի միջոցով:

Բանալի բաներ. մանկական զվարճախոսություն, մտածողության շրջանակներ, մանկաշխարհ, անկեղծություն, հոգեբանություն, անմիջականություն, աշխարհի բացահայտում, աշխարհընկալում, ասացող, վերապատմող:

Հայ իրականության մեջ առաջին անգամ մանկական խոսքին անդրադարձել է մեծանուն լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանը: 1901 թվականին Փարիզում հրատարակվում է նրա «Մանկական բարբառ»¹ աշխատանքը: Իր իսկ գրառումների հիման վրա հեղինակը նախ ներկայացնում է հայերենի մի շարք բարբառներում թոթովախոս մանուկների արտաբերած բաները՝ «...թոով իբր 280, տասն և մեկ գաւառական բարբառով», ապա՝ անդրադառնում մանկական բարբառի քերականական ձևերի յուրօրինակ դրսևորումներին: Աճառյանը մանկական խոսքը քննության առարկա է դարձրել նաև հայոց լեզվի լիակատար քերականությունը պատրաստե-

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների թեկնածու:

1 *Աճառյան Հ.*, Մանկական բարբառ. – «Բանասէր» հանդես, հատ. 3, պրակ Ա, 1901, էջ 3–28:

լիս²: Հետագայում ևս մի քանի հետազոտողներ հոդվածներով կամ համապատասխան բաժիններ ընդգրկող առանձին գիտական աշխատանքներով անդրադարձել են երեխաների խոսքի ուսումնասիրությանը, և կրկին բոլորի ուշադրության կենտրոնում մանկական խոսքի լեզվական հարցերն են եղել, մասնավորապես՝ բառապաշարը³: 2006 թվականին Անահիտ Գալստյանը հավաքել և հրատարակել է նաև 1–7 տարեկան երեխաների մոքի առկայծումների մի հետաքրքիր գիրք⁴, որտեղ, մանկական խոսքի բառապաշարային տարատեսակ դրսևորումներից զատ, ընդգրկվել են նաև երեխաների կողմից արտաբերված անկեղծ ու շատ սովորական, սակայն ունկնդիրների համար անսովոր և անսպասելի ծիծաղ առաջացնող հարցեր, արտահայտություններ ու յուրօրինակ «վերլուծություն-մեկնաբանություններ»: Ի դեպ, մինչ այդ և դրանից հետո ևս մի քանի հեղինակներ (ոչ լեզվաբանության կամ բանագիտության ոլորտից) իրենց երգիծապատումների և զվարճախոսությունների գրքերում առանձին բաժիններով կամ խառը ներկայացրել են նաև մանկական զվարճախոսություններ⁵:

Այս ուսումնասիրության մեջ մենք անդրադարձել ենք հայ երեխաների բանավոր խոսքում կիրառված միայն զավեշտալի՝ զվարճախոսային

2 Աճառեան Հ., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի (իմաստաբանություն, բառաբանություն, շարահյուսություն). Մանկական բառեր, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2005, էջ 80–90:

3 Կոնդակյան ժ., Մեկից յոթ տարեկան երեխաների բառապաշարը, Երևան, 1981, էջ 6–9: Գալստյան Ա., Մանկական խոսքի բառապաշարի մի քանի առանձնահատկություններ. – Գիտական նյութերի ժողովածու՝ նվիրված պրոֆ. Տ. Ավետիսյանի ծննդյան 60-ամյակին, Երևան, «Վան Արյան», 2001, էջ 15–20: Նույնի՝ Մանկական խոսքի բառապաշարը և նրա զարգացումը. – Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Վան Արյան», 2006, էջ 38–43: Նույնի՝ Հայերեն մանկական խոսքի դրսևորումների վերլուծության հարցեր. – Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Վան Արյան», 2007, էջ 42–48: Նույնի՝ Մանկական խոսքի ուսումնասիրության մի քանի հարցեր. – Ջահուկյանական ընթերցումներ, Երևան, «Նաիրի», 2007, էջ 43–49: Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի մանկական բառապաշարը, ՊԲՀ, 2003, թիվ 2, էջ 272–275: Նույնի՝ Վայոց ձորի միջնաբարբառը, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2004, Մանկական բառապաշարը բաժինը, էջ 81–83:

4 Մանկական խոսք, կազմող՝ Անահիտ Գալստյան, Երևան, «Ջանգակ-97», 2006:

5 Աղյան Մ., Ծիծաղի հարյուր ակնթարթ «Զվարճապատումներ», Ակամա երգիծաբաններ բաժինը. – «Մարտիկ» թերթի հավելված, Ստեփանակերտ, 1995, էջ 48–51.: Մորադյան Մ., Ուրախ երգիծանի, Մանկական ժպիտներ բաժինը, Երևան, «Շուշան» հրատ., 1999, էջ 123–133: Ծիծաղենք միասին, կազմեց Սարինե Ամիրխանեանը, Բ տպագրություն, Թեհրան, «Նայիրի» հրատ., 2007, էջ 100–114: Քոչարյան Մ., Զվարճապատումներ և իրապատումներ, Թոռնիկներին հեղ բաժինը, Երևան, «Աստղիկ» հրատ., 2008, էջ 70–73: Բալայան Գ., 55+ (Հիսունհինգ պլյուս): Երգիծանք, Մանկական սրամտություններ, Երևան, «Վան Արյան», 2009, էջ 41–42: Գյուրջիյան Հ., Մի բոտ ժպիտ, Կարակում են փոքրերը բաժինը, Վանաձոր, Սիմ տպագրատուն, 2012, էջ 151–227 և այլք:

դրսևորումներին: Հաշվի առնելով նեղ շրջանակներում դրանց փոխանցման և կենցաղավարման հանգամանքը, ինչպես նաև նմուշների որոշ մասի տարբերակների առկայությունը՝ այդպիսի ստեղծագործությունները, իբրև ժողովրդական բանահյուսության ինքնատիպ տեսակ, անվանել ենք մանկական գվարճախոսություն:

Շարադրանքում օգտագործվել են թե՛ մեր անձնական հավաքածուում պահպանվող նյութերը, որոնց մեծ մասը վերջին տասը տարիների ընթացքում մեր գրառածներն են, մի մասն էլ մեր նախաձեռնությամբ և հորդորով այլոց կողմից գրանցածները, թե՛ զանազան տպագիր հրատարակություններում, մասնավորապես անեկդոտների ժողովածուներում տեղ գտած գործերը:

Երեխաները մաքուր, ազնիվ ու միամիտ էակներ են: Կյանքի աղտեղություններն ու անարդարությունները, հաշվենկատությունն ու խորամանկությունը, դեռ չեն հասցրել թափանցել մանկան պարզ ու շիտակ հոգին, դեռ չեն պղտորել նրա ներաշխարհը: Շատ հաճախ երեխան իրականության այս կամ այն երևույթի վերաբերյալ իր ընկալումները անկեղծ մղումով վերարտադրելիս մտքի այնպիսի զավեշտալի փայլատակումներ է հրամցնում շրջապատին, որ ունկնդիրը ցանկանում է հետագայում դրանց հաղորդակից դարձնել նաև այլոց: Այդ ընթացքում էլ ձևավորվում է երգիծական ստեղծագործությունների մի ինքնատիպ շերտ՝ մանկական գվարճախոսությունը, որը թե՛ իր սեղմ կառուցվածքով, թե՛ անսպասելի ծիծաղ առաջացնող խոսքով առանձնանում է բանահյուսության մյուս տեսակներից:

Ընդգծված հումորի զգացումը՝ շաղախված զավեշտ առաջացնող լեզվական տարատեսակ միջոցներով, մանկահասակ երեխաների մտածողությանը հարիր չէ: Այն հատուկ է ձևավորված անհատին, սակավ քանակությամբ նաև՝ դպրոցական միջին տարիքի երեխաներին, և, բնականաբար, նման պարագաներում մանուկների անսպասելի ծիծաղ հարուցող խոսքը կանխամտածված չէ: Այն երեխայի անմիջականության, աշխարհընկալման առաջին քայլերի դրսևորման, տեսածը իր հնարավորությունների սահմաններում վերլուծելու և լսածը ուղիղ իմաստով ընկալելու հետևանք է:

Մանկական գվարճախոսությունների գերակշիռ մասը իրապատումներ է և սերտորեն կապված է երեխայի տարիքային առանձնահատկությունների ու մտածողության որոշակի աստիճանի հետ: Դրանց ասողարտաբերողը երեխան է, գրանցող-փոխանցող-տարածողը՝ մեծը: Երեխան ասացող չէ, նա իբրև իրողություն է ընկալում շրջապատում տեսած-

լսածը և անմիջական անկեղծ խոսքով արտահայտում իր զգացածը: Ասացողը մանկան ծիծաղ առաջացնող այդ խոսքը յուրովի ընկալողը և ուրիշներին վերապատմող-տարածողն է: Իսկ փոխանցող-վերապատմողները դառնում են երեխայի զավեշտալի խոսքին ունկնդիր ընտանիքի անդամները կամ էլ ընկեր-բարեկամ-հարևանները, որոնք անմեղ երեխայի կողմից հնչեցրած այդ զվարճալի արտաբերում – «մեկնաբանությունները» վերապատմում են նաև այլ միջավայրում:

Երեխան գիտակցական կյանքի առաջին քայլերն անելիս ուզում է բացահայտել իրեն շրջապատող աշխարհը, իրերն ու երևույթները, մարդկային փոխհարաբերությունները և անընդհատ տրվող հարցերի տարափով ձգտում օր առաջ ընկալելի դարձնել այն ամենը, ինչ իր համար այդ պահին անձանոթ ու անհասկանալի է:

Բավականին ընդգրկուն են մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորման շրջանակները:

ա) Զվարճախոսություններում նրանք լեզվական տարատեսակ «գաղտնիքներ» են ուզում բացահայտել, քննարկում ինչ-ինչ հարցեր, երբեմն էլ ընդդիմանում, զավեշտալի մեկնաբանություն-առաջարկներով են հանդես գալիս: Այսպես, օրինակ, հնչյունարտաբերման գաղտնիքների մեջ «խորամուլս եղած» 4,5 տարեկան Արամը հարցնում է մորը.

— Ման, մարդը լեզվով ա՞ խոսում:

— Այո:

— Բայց ես ասումներով, շրթունքով, կոկորդով էլ եմ խոսում: Տես, ձեռքդ դիր կոկորդիս: Որ ասում եմ ա, շրթունքով եմ ասում: Որ ասում եմ բ, ճիշտ ա, շրթունքով ա, բայց ձեռքիդ վրա զգում ես, չէ՞, որ համ էլ կոկորդով եմ ասում: Իսկ ս ասումներով եմ ասում: Մենակ լ-ն եմ լեզվով ասում:⁶

Զվարճախոսություններից մեկում էլ երեխան լեզվի մաքրության հարցեր է «շոշափում» և սխալ արտաբերմամբ անձամբ «կանխում» օտարահունչ բառերի կիրառությունը խոսակցական լեզվում՝ ներկայացնելով դրա հայերեն «համարժեքը», ինչն էլ դառնում է զավեշտի աղբյուրը.

— Արփինե՛, գնա կուխնյայից աղը բեր, — 4.7 տարեկան Արփինեն է դիմում հորեղբոր կինը:

— Լյուդա՛, կուխնյա չեն ասում, խոզանո՛ց են ասում (իմա՝ խոհանոց), — հորեղբոր կնոջը «ուղղում» է Արփինեն: (ԱՇՄԱՀ)⁷

6 Մանկական խոսք, էջ 68:

7 Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու: Այսուհետև մեր հավաքածուից մեջբերումների մոտ փակագծում կնշվի ԱՇՄԱՀ համառոտագրությունը:

Գրական հայերենի և բարբառների միջև եղած զգալի տարբերությունները ևս մի կողմից մոլորեցնում են երեխաներին, մյուս կողմից զանազան ինքնատիպ «վերլուծությունների» և զավեշտալի մեկնաբանությունների տեղիք տալիս.

Մայրը անընդհատ փորձում է ուղղել 3.6 տարեկան Դավթին, հասկացնել, որ բարբառով չխոսի.

— *Դավիթ ջան «կուգամ, կերթամ, ինչ ա կենես...» որ ասես, դասաստունները քեզ դպրոցից դուրս կանեն:*

Բայց Դավիթը նեղն է գցում մորը.

— *Ման, բա խի ա տարին ըտենց խոսում, էդ վախար դասաստուն չի՞ էղել: (ԱՇՍԱՀ)*

Դպրոց նոր ոտք դրած երեխան իր պարզ ու շիտակ խոսքում «անդրադառնում» է լեզվական խնդիրներին, փորձում դպրոցում ուսուցանվող անծանոթ հայերեն բառերի և ընտանիքի անդամների առօրյա խոսակցական լեզվում առկա միևնույն առարկաների անվանումների տարբերության գաղտնիքը պարզել: Մանկան մեկնաբանությամբ նրանք գործ ունեն մի նոր լեզվի հետ, ընդ որում, դպրոցում անցնող լեզուն նրանց համար օտար լեզվի բառերի պես խորթ ու անհասկանալի է.

Սեպտեմբերին մի քանի օր դասի գնալուց հետո առաջին դասարանցի երեխան տանը նեղսրտած ասում է.

— *Դպրոցում ուրիշ լեզվով ենք խոսում, տանը՝ ուրիշ:*

— *Ո՞նց, — զարմանում են տնեցիները:*

— *Տանը ասում ենք սումկա, դպրոցում՝ պայուսակ, տանը ասում ենք տելեվիզոր, դպրոցում՝ հեռուստացույց, տանը ասում ենք խալադիլնիկ, դպրոցում՝ սառնարան, — բացատրում է երեխան: (ԱՇՍԱՀ)*

բ) Երեխան մարդկային, կենցաղային, սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններում անմիջապես բախվում է իր սովորած-իմացածի և ռեալ կյանքում առկա երևույթների հակասություններին և փորձում է իր համար պարզաբանում մտցնել. խորհրդային տարիներին առևտրի բնագավառում տիրող անօրինությունների վերաբերյալ այսպես է իր «ըմբոստությունն» արտահայտում երեխան.

— *Ման, մեր դպրոցի անցած մաթեմատիկական խանութներում ինչի՞ չի անցնում, — հարցնում է 11-ամյա Արփինեն:*

— *Ինչո՞ւ, աղջիկ ջան:*

— *Մածունն արժի 16 կոպեկ, իրեք շիշ մածունի համար պեղրկ ա տայի 48 կոպեկ, տվել են 50 կոպեկ, խանութպանն ինչի՞ ա ասել 10 կոպեկ պակաս ա, գնա բեր: (ԱՇՍԱՀ)*

գ) Երեխան ականա ընդգրկվում է նաև քաղաքական թեմաների մեջ, իր զավեշտալի մեկնաբանությունների ու խաղերի ենթատեքստով «նպաստում» ինչ-ինչ հարցերի «վերհանման» ու «քննադատությանը»:

Նորանկախ հանրապետության նախագահական ընտրարշավի օրերին երեխան, նույն մարդու նկարները փողոցներում շենքերի պատերին փակցրած տեսնելով, զարմանում է և փորձում իրեն հուզող հարցերի պատասխանները գտնել.

— *Պապիկ, էս մարդն ո՞վ ա, — հարցնում է 3 տարեկան թոռնիկը:*

— *Մեր վարչապետն է, բալիկս:*

— *Բա նա ալբոմ չունի:*

— *Ալբոմ, ալբոմն ինչի համար է, որ հարցնում ես:*

— *Ալբոմ չունի, որ իրա նկարները ալբոմում կպցնի, շենքերի պատերին չկպցնի: (ԱՇՍԱՀ)*

Ղարաբաղյան շարժման առաջին ամիսների գործադուլային շարժումն իր արձագանքն ու ազդեցությունն է գտնում նաև մանկան մտածողության վրա՝ առիթ հանդիսանալով զավեշտալի տրամաբանական եզրահանգումների՝ գործադուլային բողոքին մասնակից դարձնելով նաև տնային թռչուններին.

— *Էս տիրամեռի հավերը էլի ձու չեն ածել, — տրտնջում է Մարիամ տատը:*

— *Տադիկ, ախր գործադուլ ա, հավերը ո՞նց կարան ձու ածեն,*

— *պատասխանում է 3 տարեկան Մարիամիկը: (ԱՇՍԱՀ)*

դ) Ղարաբաղյան պատերազմը չէր կարող շրջանցել մանուկներին ու ազդեցություն չթողնել նրանց հոգեբանության վրա: Հայրենիքի համար կյանքը նվիրաբերած մեր ազատամարտիկներին փոխարինողները ահա այսպես են ներկայանում իրենց անկեղծ խոսքում.

— *Ինչ ես ուզում դառնաս, բալիկ ջան, — հարցնում են 5-ամյա Գևորգին:*

— *Ջոհված ազատամարտիկ, — պատասխանում է երեխան: (ԱՇՍԱՀ)*

Երեխան չի գիտակցում «պատերազմ», «մահ», «զոհվել» հասկացությունները, և «Մի վախեցիր» ֆիլմը դիտելիս 5-ամյա Վոամը Ղարաբաղյան պատերազմին մասնակցած պապին հարցնում է.

— *Գագո՛ պապի, բա դու հեչ չես զոհվել... (ԱՇՍԱՀ)*

ե) 1988-ի երկրաշարժը ևս չի շրջանցել մանկաշխարհը. ծնողագուրկ երեխաներին հոգեկան ցնցումից հանելու համար մեկ ամսով արտասահման տանելիս Գայանեին հնարավոր չի լինում հասկացնել, որ նրան չեն կարող տանել, քանի որ ծնողներ չի կորցրել:

— *Դու օր մնացել ես, ընձի ինչ կենես, մեռած էղներիր, ես էլ կերթայի, — սրտնեղած ասում է երեխան: (ԱՇՍԱՀ)*

զ) Ղարաբաղյան շարժմանը, երկրաշարժին և խորհրդային համակարգին հաջորդած մութ ու ցուրտ տարիները և համատարած գործազրկությունն իրենց ազդեցությունն են թողնում նաև երեխաների մտածողության վրա: Տան տղամարդու ավանդական դերի խաթարումը և առկա ընտանեկան իրավիճակի մանկան ընկալում-մեկնաբանումն էլ դառնում է զվարճախոսության զավեշտի մեխը.

3-ամյա Տիգրանի մայրն աշխատում էր վարսավիթանոցում ու ամեն առավոտ գործի էր գնում, իսկ հայրը 3 տարի ոչ մի տեղ չէր աշխատում, պարապ-սարապ ման էր գալիս: Վերջապես երեխայի հայրն էլ է գործ ճարում ու երբ առավոտ ծեղին ուզում է տնից դուրս գալ, տղան հարցնում է հորը.

— *Էդ ո՞ր ես գնում, հայրիկ:*

— *Գործի, տղա՛ ջան:*

— *Խի՞, դու խու կնիկ չես, որ գործի ես գնում, — զարմացած հարցնում է Տիգրանը: (ԱՇՍԱՀ)*

է) Մեր օրերի գիտատեխնիկական աննախադեպ առաջընթացը կամա թե ակամա իր ազդեցությունն է թողնում թե՛ մեծահասակների, թե՛ երեխաների մտածողության և հոգեբանության, անգամ գործելակերպի ու խոսքի վրա: Ի տարբերություն երեխաների՝ մեծերը կամ դժվարությամբ են համակերպվում, կամ էլ չեն ուզում տիրապետել նորաստեղծ տեխնիկային ու դրանց օտարալեզու եզրույթներին:

Այդ նույն միջավայրում մեծացող երեխաների համար մեծերի նման շփոթմունքը և՛ զարմանք, և՛ զվարճանք է: Նրանք երբեմն իրենց անկեղծ ափսոսանք են արտահայտում մեծերի «հետամնացության», շատ բաներից անտեղյակ լինելու, շատ բան տեսած չլինելու կապակցությամբ և այդ ամենը ընկալելու համար փորձում են վաղընջական ժամանակների ու իրենց ընտանիքի ավագների միջև ժամանակատարածային կապ տեսնել.

— *Պապի՛, ձեր ժամանակ համակարգիչ կա՞ր, — հարցնում է թոռը պապին:*

- *Չէ, բայի՛կ ջան, չկար:*
- *Իյա՛, իսկ բջջային հեռախո՛ս:*
- *Չէ, բջջային հեռախոս էլ չկար:*
- *Չկար... Պապի՛, իսկ դու դինոզավր փեսած կասա՛ս: (ԱՇՍԱՀ)*

ը) Փոխվում են ժամանակները, փոխվում են մարդկանց, նաև երեխաների իմացության շրջանակները: Գիտատեխնիկական աննախադեպ զարգացման պայմաններում մեծացող մանուկների մեծ մասին չես կարող համոզել, թե երեխաներին արագիլը կամ ջուրն է բերում, կամ էլ կադամբի թփերի արանքից են հանում: Երեխայի աչքի առաջ հղիանում, ֆիզիկական փոփոխության են ենթարկվում նրա մայրը, ծանոթ ու անծանոթ կանայք, և այդ անընկալելի «գաղտնիքը» այսօրվա փոքրիկից հնարավոր չէ թաքցնել:

Համեմատաբար մեծ տարիքի մանկիկը արդեն գիտի, որ երեխան մայրիկից է ծնվում, բայց շարունակում է էլ ավելի խորամուխ լինել, փորձում ըմբռնել՝ ինչպե՞ս է ծնվում ու աշխարհ գալիս նա.

— *Հերաքրքիր է՝ մարդիկ ո՞նց են ծնվում, — մի օր հարցրեց 6 տարեկան Անին ու շարունակեց, — ման՛, մարդը մարդուց ծնվում է՝ ծալված, հեյրո հաց է ուրում, ծալերը բացվում են, ու մեծանում է, չէ՞: (ԱՇՍԱՀ)*

թ) Նմանությունը հորը կամ մորը՝ երեխան յուրովի է մեկնաբանում և երբեմն էլ ըմբոստանում առկա իրողության դեմ.

Երկու երեխաներից տղան նման էր գեղեցկատես մորը, աղջիկը՝ հորը: Ընտանիքը հյուրընկալել էր ընկեր-բարեկամների:

— *Աղջիկ ջան, էս ինչքան էս նման հայրիկիդ, — ասում է հոր ընկերներից մեկը: Հյուրերի գնալուց հեյրո փոքրիկը նեղսրտած դիմում է մորը.*

— *Ման՛, ինչի՞ ա ինձ պապան բերել, ինչի՞ չես ինձ էլ դու բերել, որ էս էլ քեզ նմանվեի... (ԱՇՍԱՀ)*

Փոքրիկները նույնիսկ իգական և արական սեռերի ի հայտ գալու իրենց յուրօրինակ մեկնաբանությունն ունեն.

— *Մայրի՛կ, ինձ ո՞վ է բերել:*

— *Ես:*

— *Այդպես էլ գիտեի, եթե պապան բերած լիներ, էս տղա կլիներ:*⁸

Երեխաներն այսօր կամա թե ակամա ամեն ինչին հաղորդակից են

8 Գյուրջինյան Հ., Մի բոու ժպիտ, «Կատակում են փոքրերը» բաժինը, Վանաձոր, Միմ տպագրատուն, 2012, էջ 160:

դառնում, հեռուստատեսությամբ, երբեմն էլ համակարգչի միջոցով ունկնդիր-ակնդիրը դառնում զանազան հեռուստահաղորդումների...

— *Զավեն պապիկ, գիրեն՝ ինչ եմ դառնալու, — ասում է 4.8 տարեկան Սոնան:*

— *Ինչ:*

— *Բժիշկ եմ դառնալու՝ գինեկոլոգ, որ օգնեմ մամայիս փորը ճր-դեմ, ապերիկիս հանեմ...(Մայրը հղի է եղել, և երեխան խոսակցություններից լսել էր, որ նրան կեսարյան հատումով են ծննդաբերելու — ծանոթությունը՝ ասացողի): (ԱՇՍԱՀ)*

Ժ) Նոր տարվա գիշերը Ձմեռ պապի կողմից բարձի տակ նվերներ դնելը այսօրվա երեխան սկսում է կասկածի տակ առնել.

Ջոյգ ծնված վեցամյա քույր ու եղբայր վիճում են.

— *Ձմեռ պապ չկա, — ասում է քույրը:*

— *Ո՞նց չկա, կա, հիշում են՝ անցած տարի մեր ուզածները բերել բարձի տակ էր դրել ու գնացել, — քրոջը փորձում է համոզել եղբայրը:*

— *Չկա, ուզո՞ւմ ես արի փորձենք. էս տարի էրկուսս էլ Ձմեռ պապից «վայֆայ» ուզենք, տեսնենք՝ կբերի՞... (ԱՇՍԱՀ)*

Իսկ եթե նա Ձմեռ պապի նվերներ բերելուն հավատում էլ է, ապա այսօրվա երեխան, մանավանդ նյութապես ապահով ընտանիքներում մեծացող, առավել շրջահայաց է և հաշվենկատ.

— *Դավիթ ջան, Նոր տարվա առթիվ քեզ համար նվեր առն՞եմ, թե՞ փողը տամ, — հարցնում է պապը:*

— *Նվեր առ, պապի՛կ ջան:*

— *Հրանտի՛կ ջան, դու որն ես ուզում փողը, թե՞ նվերը:*

— *Ինձ փողը տուր, պապի՛կ, իսկ նվերը Ձմեռ պապը կբերի:⁹*

ի) Մեր օրերում նորակազմ ընտանիքները բավարարվում են մեկ-երկու երեխաներ ունենալով միայն, ինչը ավագ սերնդի սրտով չէ: Այդ թեմային առնչվող բազում զվարճապատումներ են շրջանառվում թե՛ մեծերի կողմից ստեղծված, թե՛ մանուկների անմեղ արտահայտությունների հենքի վրա:

Ընտանիքի միակ երեխան «ապերիկ» կամ «քուրիկ» ունենալու համար պապի և տատի հորդորով ծնողներին խնդրում է իրականացնել իր ցանկությունը, սակայն՝ ապարդյուն: Ճարահատ երեխան օգնության է կանչում տատին.

9 Նույն տեղում:

— *Տա՛յր ջան, մաման ու պապան չեն ուզում ինձ համար ապե-
րիկ ու քորիկ բերեն, արի դու՛ բեր, է՛լի...* (ԱՇՍԱՀ)

լ) Մեքսի տեսարաններով, սարսափազդու, մարտական նկարագ-
րություններով արտասահմանյան և նորօրյա հայկական ֆիլմերին, մաս-
նավորապես հեռուստասերիալներին կամա թե ակամա հաղորդակից
դառնալը, ինչպես նաև՝ դրանցում գոեհիլ՝ ժարգոնային խոսքի կիրառու-
թյունները բացասաբար են ազդում երեխաների մտածողության, հոգեբա-
նության և բանավոր խոսքի վրա՝ տեղիք տալով բազում մանկական գա-
վեշտալի արտահայտությունների և ինքնատիպ մեկնաբանությունների
արտաբերման.

*Հեռուստատեսությամբ համբուրվելու թունդ տեսարան է ցու-
ցադրվում: Մոր հետ Կարմիրից (այժմ՝ Գեղարքունիքի մարզ) Երևա-
նում մորաքրոջ տանը, հյուրընկալված և նոր վիրահատված 3.8
տարեկան տղան համակ ուշադրությամբ հեռուստասերիալն է նա-
յում:*

— *Փոխե՛ք ալիքը, զգվում եմ, — տեսնելով երեխայի ակնապիշ
հայացքը՝ խիստ տոնով ասում է մորաքույրը:*

— *Քրիստինե՛ մորաքույր, ես չեմ զգվում, թող մնա, է՛լի, —
ինդրում է երեխան: (ԱՇՍԱՀ)*

խ) Երեխան դեռևս չի գիտակցում մահ, գերեզման, ծնողի, հարա-
զատի կորուստ հասկացությունները, դրանք սոսկ անընկալելի բառեր ու
արտահայտություններ են: 19-րդ դարի երկրորդ կեսին հրատարակված
գրառումներում դա արտահայտված է սոցիալապես անապահով երեխայի
ուրախությամբ, երբ տեսնում է մեծ պղնձով լոբի եփելը.

«Ջանխն, ման՛իս, մեր ամին մեռել ա, լո՛ռո՛րի կուտեմ...»:¹⁰

Երբեմն ծնողը զայրույթի պահին չափից դուրս չարություն անող
երեխաներին զգաստացնելու համար ասում է՝ «*Դե հե՛րիք էլավ, է՛լի, մի օր
մեռնեմ, պրծնեմ ձեզանից*» խոսքը, որին երեխաները յուրովի են ընկալում
ու արձագանքում: Մի դեպքում երեխան տխրում է մոր «մահի» համար,
լաց լինում, հուզում նաև ծնողին, բայց երբ մայրը հարցնում է լաց լինելու
պատճառը, անսպասելի ծիծաղ է առաջացնում մանկան անկեղծ ու անմեղ
պատասխանը.

— *Մամ, բա որ դու մեռար, մեր ամանները ո՛վ ա լրվանալու:*
(ԱՇՍԱՀ)

10 Ծիծաղի տոպրակ, Անեկոտներ հայ և օտարների կեանքից, աշխատասիրեց
դպիր Ս.Ս.Ս.Շահագիզեան, Թիֆլիզ, 1892, էջ 52:

Մեկ այլ դեպքում այդ սթափեցնող արտահայտությունը լսելով՝ եղբայրներից մեկը պատրաստ է ամեն ինչ անել, միայն թե մայրը ուրախանա, և երեխան դա անում է յուրովի՝ կրկին ծիծաղ առաջացնելով ունկնդիրների շրջանում.

— Մամ, որ դու մեռնես, գերեզման կունենաս, չէ՞, — հեղափոխվում է 4-ամյա Դավիթը:

— Հա՛, — զայրացած վրա է բերում մայրը:

— Մամ, որ մենք ծաղիկներ բերենք դնենք քո գերեզմանին, դու կուրախանաս, չէ՞, — հարցնում է Դավիթը: (ԱՇՍԱՀ)

Խոսքակոնիվ տալիս ամեն մի երեխա աշխատում է դիմացինի հանդեպ իր առավելությունը հիմնավորել բերած փաստերով: Երբեմն էլ դրանք այնքան անսպասելի և զավեշտալի են լինում, որ ամենատխտոր թեմաներին առնչվելիս անգամ մեծերն անկարող են լինում զսպել ծիծաղը.

Երկու եղբայրների թոռնիկները խոսքակոնիվ են տալիս: Վերջապես Էմման հարձակման է անցնում.

— Դե գնա՛, մենք պանկիկ ունենք, դուք չո՛ւնեք: (Վիճարանող խմբերից մեկի երեխաների պապիկը մի տարի առաջ էր մահացել):

Փաստը փաստ էր, բայց «հակառակորդ» կողմը տեղի չի տալիս, և երեք տարեկան Քրիստինեն «հակահարված» է տալիս.

— Իսկ մենք պապիկի գերեզմանն ունենք, դուք չո՛ւնեք... (ԱՇՍԱՀ)

Առաջին անգամ գերեզմանաքարերին ծննդյան և մահվան տարեթվերը տեսնելուց հետո երեխան արդի գիտատեխնիկական նվաճումների ֆոնին եզրահանգումներ է անում.

— Մամ, էդ նկարների տակի թվերը իրանց սուրբվու (իմա՝ բջջային հեռախոսի-Ա.Ս.) համարներն ա, չէ՞... (ԱՇՍԱՀ)

ծ) Ժողովրդական ծիսակարգերն իրենց «դրսևորումն» են գտնում ինչպես մեծերի, այնպես էլ մանկական զվարճապատում-զվարճախոսություններում: Մենք գիտենք 3–6 տարեկան աղջիկ երեխաների, որոնք «սիրահարվել» են և «խոստովանել» իրենց «սերը» հորը, հորեղորդը, տարիքով մեծ բարեկամին, հարևանին, երբեմն էլ մի քանի տարեկան տղա երեխան՝ բարեկամի կամ հարևանի հարսին...: Բոլոր դեպքերում էլ այդ անկեղծ «խոստովանությունները» շրջապատի համար անսպասելի ծիծաղի առաջացման և այդ մասին շրջապատում վերապատմելու առիթ են հանդիսացել.

Արսենի 5-ամյակը նշվեց մանկական սրճարանում: Մի քանի օր հեղոտ փուն գալով՝ Արսենը լուրջ հայտարարություն արեց.

— Մամ, ես սիրահարվել եմ, շուտով մեր հարսանիքն ա լինելու:

— Բնչ — անսպասելի լուրից շփոթված՝ հագիվ արձագանքում է մայրը:

— Հա՛, մամա՛ ջան, եթե մանկական սրճարանում ծնունդ նշում են, ուրեմն մանկական հարսանիք էլ կարող ենք նշել, — պարասխանում է մանկական սրճարան վերադառնալու համար ամեն ինչի պարբերաբար Արսենը: (ԱՇՍԱՀ)

Նույն թեմային առնչվող մեկ այլ գվարճախոսության մեջ, արտաբերված 1950-ականների կեսերին, գյուղաշխարհի մանկան անհանգստությունն իր հարսանիքի կապակցությամբ այսպես է արտահայտվել.

Մի օր 6 տարեկան Սուր մի քիչ քնելուց հետո վեր է կենում, դիմում մորը, թե՛

— Մամ, իմ հրսանիքը ըլելու վախարը նոր ա գալու՞, թե՛ անց ա կացել: (ԱՇՍԱՀ)

Մանկական գվարճախոսություններից մեկում էլ պապի հարսանիքի մասին թոռան հետաքրքրությունն այսպես է արտահայտել Նարեն.

— Պապի՛կ, ձեր հարսանիքի ժամանակ փեսան դու՞ էիր:¹¹

«Պառվի ուլերի»՝ ապրիլի 1–3-ի մասին ավանդազրույցը մոր ներկայացնելուց հետո 7-ամյա Հովիկը այսպիսի եզրակացության է հանգում.

— Մամա՛, որ բոլոր պառավները մեռնեն, էլ «պառվի ուլեր» չի լինի, չէ՞:¹²

Ծնողները երեխաների մեջ են տեսնում իրենց անկատար իղձերի իրականացման հույսը, որոնց մի մասն իրենք են երեխաներին թելադրում նրանց ապագան, և վերջիններս մեխանիկորեն կրկնում են, մյուս մասն էլ երեխան ինքն է «որոշում», վճռում դառնալ զոհված ազատամարտիկ, ժողովուրդ, տղա երեխան՝ արքայադուստր, մեկ այլ դեպքում՝ ընկեր Նունե, նույնիսկ՝ ապարանցի, քանի որ պապիկն Ապարանում է ապրում, իսկ մեկ այլ գվարճախոսությունում հետաքրքիրը և գավեշտալին այն է, որ մեծահոգի փոքրիկը իր ցանկության խոսքում այսպես է ներկայանում. «Եղբայրս՝ մենեջեր, ես՝ պաժառնիկ»՝ մեկնաբանելով, որ եթե եղբոր օբյեկտը հրդեհ ընկնի, ինքը կարողանա անմիջապես օգնության հասնել ու հանգցնել: (Բոլոր նմուշներն էլ ԱՄՀՀ-ի հավաքածուից են)

11 Մանկական խոսք, էջ 75:

12 Նույն տեղում, էջ 55:

Իսկ մի ուրիշ երեխա *ի՛նչ ես ուզում դառնալ* հարցին իր և եղբոր անունից է պատասխանում. «*Ախպերս՝ դիրեկտոր, ես էլ իրա շոֆերը*»:¹³

Երբեմն էլ հակասության մեջ են երեխայի և ծնողի ցանկությունները. Նախակրթարանի երեխաներին՝ դաստիարակի ուղղած՝ ի՞նչ է ուզում դառնալ հարցադրումը հինգամյա աղջիկը յուրովի է ընկալում, և մանկան անկեղծ ու միամիտ խոսքն էլ զվարճախոսության մեջ դառնում է անսպասելի զավեշտի առաջացման պատճառը.

— *Երբ մեծանամ,* — *ասում է 5-ամյա Մոնիկան,* — *ուզում եմ ամուսնանամ, բայց մամաս ուզում ա, որ ես բժիշկ դառնամ:*

Այսպիսով, վերը բերված օրինակները ցույց են տալիս, որ մանկական զվարճախոսություններն իրենց թեմատիկ դրսևորումներով բազմազան են ու բազմաբնույթ: Դրանցում արտացոլված են մանկաշխարհի ներկայացուցիչների ինքնատիպ մտածելակերպը, մարդկության գիտատեխնիկական նվաճումների հանդեպ ունեցած յուրօրինակ վերաբերմունքը, բնության և մարդկային հարաբերությունների վերաբերյալ դրսևորված մոտեցումներն ու արված «վերլուծությունները», և այդ ամենը՝ երեխայի՝ անսպասելի ծիծաղ առաջացնող անկեղծ, պարզ ու շիտակ խոսքի միջոցով:

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ В ДЕТСКИХ ЮМОРЕСКАХ

Армен Ш. Саркисян

Резюме

Детская юмореска – своеобразный вид фольклора. В ней отражается особый образ мышления ребенка, его подход к природе и человеческим взаимоотношениям и их «анализирование», его отношение к достижениям научно-технического прогресса, и все это – посредством простой и прямолинейной речи, вызывающей у окружающих чувство абсурда.

В детской речи формы проявления шуток многообразны, как многообразны и своеобразны рамки мышления детей.

Ключевые слова: детская юмореска, круги мышления, детский мир, непосредственность, психология, искренность, выявление мира, мировоззрение, сказитель, пересказитель.

13 *Բալլան Լ.,* Ականջդ բեր ասեմ. աֆորիզմներ, անեկդոտներ, բանաստեղծություններ, Երևան, ՀԳՄ հրատ., 2008, էջ 413:

THEMATIC MANIFESTATIONS OF CHILDREN'S HUMOR

Armen Sh. Sargsian

Summary

The nursery humoresque is a peculiar form of folk-lore. The child's extraordinary way of thinking, his approach to nature and human relationship, "analyzing" of it, his relation toward achievements of the scientific-technical progress are expressed in it. All of this is done through simple and immediate speech, rising sense of the absurd in surrounding people.

Keywords: children's humor, humoresque, children's world, heartiness, psychology, directness, perception of world, discovery of the world, narrator, re-narrator.